

ONTVANGEN 24 JULI 2012



VERZONDEN 24 JULI 2012

DATUM
UW BRIEF VAN 12 april 2012
UW KENMERK U1203815
ONS KENMERK U1203859
INGEKOMEN NR. I1202688
ONDERWERP Nota van Antwoord

CONTACTPERSOON mevr. M. Hermus
DOORKIESNUMMER (088) - 97 43 115
E-MAILADRES m.hermus@wshd.nl
AANTAL BIJLAGEN 1: Nota van Antwoord
DOSSIERNUMMER D0018727



I1205028



waterschap
**Hollandse
Delta**

Waterschap Hollandse Delta
Afdeling Plannen & Regie
T.a.v. de heer J.R. van Alphen
Postbus 4103
2980 GC RIDDERKERK

Geachte heer Van Alphen,

De Notitie Reikwijdte en Detailniveau betreffende de dijkversterking Hoeksche Waard Zuid heeft van 23 april 2012 tot en met vrijdag 18 mei 2012 ter inzage gelegen. Daarnaast is een aantal wettelijk verplichte adviseurs en de Commissie voor de milieueffectrapportage gevraagd te adviseren over de reikwijdte en het detailniveau van het onderzoek in het kader van het milieueffectrapport (hierna: MER). Naar aanleiding hiervan zijn enkele zienswijzen en adviezen ontvangen.

Hierbij ontvangt u de Nota van Antwoord waarin is aangegeven op welke wijze het waterschap in het MER zal omgaan met de ontvangen zienswijzen en adviezen.

Voor verdere vragen over deze brief kunt u contact opnemen met bovengenoemd contactpersoon. Wij verzoeken u bij alle correspondentie hierover het dossiernummer D0018727 te vermelden.

Hoogachtend,

namens dijkgraaf en heemraden,

b/a

ing. I.J. Dekker
afdelingshoofd Vergunningverlening

Handelsweg 100
2988 DC Ridderkerk
Postadres Postbus 4103
2980 GC Ridderkerk
telefoon 088 974 30 00
fax 088 974 30 01
internet www.wshd.nl
info@wshd.nl



waterschap
**Hollandse
Delta**

NOTA VAN ANTWOORD ADVIEZEN EN ZIENSWIJZEN OP DE REIKWIJDTE EN HET DETAILNIVEAU VOOR HET MER VAN HOEKSCHES WAARD ZUID

De notitie reikwijdte en detailniveau heeft voor een periode van 4 weken ter inzage gelegen. Daarnaast zijn een aantal wettelijk verplichte adviseurs en de Commissie m.e.r. gevraagd te adviseren over de reikwijdte en het detailniveau van het MER Hoeksche Waard Zuid.

Naar aanleiding van deze inzage termijn zijn schriftelijk 10 zienswijzen en adviezen ontvangen.

Zienswijzen zijn naar voren gebracht door:

1. Vereniging Hoekschewaards Landschap
2. H. de Heer
3. E. Hoek
4. J. Voshart, C.F.M Voshart en F. Voshart
5. LTO Noord

Advies is gegeven door:

1. Gemeente Korendijk
2. Gemeente Cromstrijen
3. Gemeente Strijen
4. Provincie Zuid-Holland
5. Commissie m.e.r.

Inhoud van de adviezen en de zienswijzen en de reactie van het waterschap

De zienswijze van Vereniging Hoekschewaards Landschap is als volgt:	
Korte inhoud	Reactie van het waterschap
Naast de beschreven verwachte effecten in de notitie zijn er te verwachten effecten als gevolg van de werkzaamheden: • verstoring van diverse broedende vogels die de grastaluds gebruiken als broed- en foerageergebied; • verstoring van nesten in de te kappen bomen; • verstoring van nesten die diverse vogels kunnen gaan vestigen op kale grond, die ontstaat door werkzaamheden. Nesten mogen niet verstoord worden. Daarnaast is het van belang rekening te houden met: • de Hoogezandse Gorzen zijn aangewezen als speciale beschermingszone (Vogelrichtlijn) en dient als foerageergebied voor diverse vogels; • ondiepe aangrenzende watergebieden en de zuidrand van de Hoogezandse Polder zijn van belang voor diverse vogels als slaap- en winterverblijfplaats.	Er wordt een natuuronderzoek uitgevoerd. Hieruit zal blijken welke vogels, zoogdieren en amfibieën zich in de omgeving van de te versterken dijkvakken bevinden. De effecten van de werkzaamheden op deze dieren en de beschermende maatregelen tijdens de uitvoering worden in het MER opgenomen. Wanneer nodig wordt voor de werkzaamheden een ontheffing op de Flora en faunawet en/of Natuurbeschermingswet aangevraagd.
Het fietspad dat mogelijk op of langs de Hoogezandse Buitendijk zal worden gelegd, zal mogelijk significante gevolgen hebben op de aanwezigheid van waterwild op en nabij de Hoogezandse Gorzen.	Het fietspad is opgenomen in het door Gedeputeerde Staten van de provincie Zuid-Holland vastgestelde Uitvoeringsprogramma Fiets 2012-2016. Hierdoor is er een meekoppelkans ontstaan. Binnen het project zal worden gezien of het fietspad binnen het dijkversterkingsproject wordt meegenomen of dat de planvorming van het fietspad een apart traject zal doorlopen. Dit hangt af van onder meer de beschikbaarheid van financiële middelen, bestuurlijke overeenstemming en de planning van het dijkversterkingsproject. In het planvormingsproces van het fietspad



waterschap
**Hollandse
Delta**

	worden (in overleg met Bevoegd Gezag voor de Natuurbeschermingswet) de effecten op natuur meegenomen.
Enkele voorkeuren en mogelijkheden worden aangegeven voor compensatie van natuurwaarden: - als de te kappen bomen niet meer worden vervangen door nieuwe bomen op dezelfde plek, moet gekeken worden naar locaties in de nabijheid waar bomen groepsgewijs kunnen worden geplaatst. Voorkeur voor gemengde bosjes met veel besdragende struiken, heesters en enkele grotere bomen; - bij buitenwaartse versterking kan areaalverlies optreden voor natuur. Dit kan worden gecompenseerd door het lage broedvogeleiland in de Oeverlanden (Albert-, Pieters-, en Leendertspolder -polder) te herstellen, vergroten of geheel nieuw aan te leggen; - omvorming van de Buttervlietpolder eventueel in combinatie met het naastgelegen "landje van De Koning", tot intergetijdengebied kan dienen ter compensatie van alle natuurschade; - het breder graven van watergangen dan noodzakelijk kan dienen als compensatie.	De effecten van de dijkversterking worden in het MER beschreven. Hierin worden ook eventuele mitigerende en compenserende maatregelen opgenomen. De gedane suggesties voor compensatie worden hierin meegenomen.
De vereniging gaat ervan uit dat nieuw te graven sloten worden aangelegd zoals beschreven is in het Waterbeheerplan van waterschap Hollandse Delta, met een minimale waterdiepte van 50 cm.	Het plan zal voldoen aan de in het Waterbeheerplan genoemde eis.

De zienswijze van H. de Heer is als volgt:

Korte inhoud	Reactie van het waterschap
De inspreker geeft aan belanghebbende te zijn van percelen gelegen aan de Buitendijk in Zuid-Beijerland. De inspreker heeft bezwaren tegen een binnendijkse dijkverzwaring, omdat dit de bereikbaarheid van de percelen hindert.	Functionies die in de huidige situatie aanwezig zijn, zullen in de nieuwe situatie terugkomen. Voor bereikbaarheid tijdens de uitvoering zal een apart plan worden gemaakt. Dit zal gebeuren in overleg met de belanghebbenden.
Er wordt gevraagd om de buitendijkse dijkverzwaring te onderzoeken. De inspreker is van mening dat er geen argument aanwezig is voor het opofferen van goede landbouwgrond, waarop voedsel groeit, voor natuurgebied. Daarbij is de inspreker van mening dat bij een buitendijkse verzwaring de natuur op geen enkele wijze wordt aangetast.	Een buitendijkse verzwaring zal in het MER nader worden onderzocht en afgewogen, waarbij de landbouwbelangen worden meegenomen. Om vergunning te verkrijgen voor de dijkversterking dient wel aan de eisen uit de natuurwetgeving en de Beleidslijn Grote Rivieren te worden voldaan.

De zienswijze van E. Hoek is als volgt:

Korte inhoud	Reactie van het waterschap
De inspreker geeft aan belanghebbende te zijn van percelen gelegen aan de Buitendijk in Zuid-Beijerland. De inspreker heeft bezwaren tegen een binnendijkse dijkverzwaring, omdat dit de bereikbaarheid van de percelen hindert.	Functionies die in de huidige situatie aanwezig zijn, zullen in de nieuwe situatie terugkomen. Voor bereikbaarheid tijdens de uitvoering zal een apart plan worden gemaakt. Dit zal gebeuren in overleg met de belanghebbenden.
De inspreker is van mening dat er geen argument aanwezig is voor het opofferen van goede landbouwgrond, waarop voedsel groeit, voor natuurgebied. Daarbij is de inspreker van mening dat bij een buitendijkse verzwaring de natuur op geen enkele wijze wordt aangetast.	Een buitendijkse verzwaring zal in het MER nader worden onderzocht en afgewogen, waarbij de landbouwbelangen worden meegenomen. Om vergunning te verkrijgen voor de dijkversterking dient wel aan de eisen uit de natuurwetgeving en de Beleidslijn Grote Rivieren te worden voldaan.



waterschap
**Hollandse
Delta**

De zienswijze van J. Voshart, C.F.M Voshart en F. Voshart is als volgt:	
De insprekers geven aan ieder een gemengd veehouderij- en akkerbouwbedrijf te hebben in de Westerse Polder West. De heren J. Voshart en C.F.M. Voshart zijn tevens eigenaar van het te verzwaren dijktraject van de Hoge Westerse Zomerpolderse Kade.	
Korte inhoud	Reactie van het waterschap
De insprekers geven aan dat het realiseren van een binnenberm op het dijktraject Hoge Westerse Zomerpolderse Kade grote gevolgen heeft. De windmolens met bijbehorende voorzieningen zoals het kavelpad moeten worden verplaatst. Het realiseren van maatwerk rond de windturbines zal extra kosten met zich meebrengen en zal afbreuk doen aan het gestelde in "4.2 Robuuste veiligheid" van de notitie.	Op basis van het uitgevoerde grondonderzoek wordt berekend wat de afmetingen voor de dijkversterking moeten zijn om deze aan de normen te laten voldoen. Wanneer dat bekend is, kunnen de effecten op de omgeving, waaronder de windmolens, inzichtelijk gemaakt worden. In het MER worden mogelijke oplossingen voor eventuele knelpunten aangedragen, waarbij veiligheid niet ter discussie zal komen te staan.
De insprekers zijn van mening dat voor het traject Hoge Westerse Zomerpolderse Kade West de dijkversterking ook aan de buitenzijde te realiseren is. Dit zou in de onderzoeken moeten worden meegenomen. Tussen de dijk en het Hollands Diep ligt een redelijke breedte buitendijkse grond. Door buitendijks te verzwaren hoeven de windmolens en bijbehorende voorzieningen niet te worden verplaatst en neemt het oppervlakte binnendijkse grond niet af. De beheerambitie van de buitendijks gelegen EHS ("Kruiden- en faunairijk grasland") is wederom te realiseren. Buitendijks verzwaren is waarschijnlijk vele malen goedkoper dan binnendijks verzwaren.	Een buitendijkse verzwaring zal in het MER nader worden onderzocht en afgewogen, waarbij de landbouwbelangen worden meegenomen. Om vergunning te verkrijgen voor de dijkversterking dient wel aan de eisen uit de natuurwetgeving en de Beleidslijn Grote Rivieren te worden voldaan.

De zienswijze van LTO Noord is als volgt:	
Korte inhoud	Reactie van het waterschap
De inspreker is van mening dat vanwege mogelijke (nieuwe) natuur die op de dijken ontstaat geen negatieve gevolgen mogen ontstaan voor eigenaars en gebruikers van aangrenzende gronden, zoals verhoogde 'onkruiddruk' of schade door dieren die de dijken en aangrenzende percelen bezoeken. Deze negatieve gevolgen moeten worden meegenomen in de afweging en, wanneer ze niet worden beperkt, op een goede wijze (financieel) worden gecompenseerd. Mogelijke oplossingen zijn het begrazen van de dijken en het plaatsen van hazengaas langs de dijken.	Het waterschap beoogt in de eindsituatie een bekleding van de dijk die voldoende erosiebestendig is en blijft. Hierdoor worden er vanuit waterveiligheid eisen gesteld aan het beheer van de dijkbekleding. Het ontstaan van mogelijke (nieuwe) natuur op de dijk is hierdoor beperkt. De effecten van de dijkversterking worden meegenomen en afgewogen in het MER. Functies die in de huidige situatie aanwezig zijn (zoals hekwerken) zullen in de nieuwe situatie terugkomen.
De effecten van mogelijke fietsverbindingen op de gebruiksmogelijkheden van onder meer de agrarische percelen moeten worden onderzocht. In de financiële paragraaf moet aandacht worden besteed aan de eventuele compensatie die hiervoor moet worden verleend.	Zie hiervoor ook de reactie op de zienswijze van Hoekschevaards Landschap over dit onderwerp. Als een fietspad wordt meegenomen bij dit dijkversterkingproject, worden ook alle effecten van dit fietspad inzichtelijk gemaakt. Ook aan de financiële paragraaf wordt dan aandacht besteed.
De eventuele noodzakelijke aanpassingen van het oppervlaktewatersysteem moeten niet alleen vanuit de functie 'water' worden bekeken maar ook vanuit de gebruiksmogelijkheden van de agrarische gronden. Om een integrale afweging te kunnen maken is het van belang om ook alle kosten in beeld te brengen.	In de nieuwe situatie zal het oppervlaktewatersysteem goed moeten functioneren en dienen te voldoen aan de eisen die het waterschap daaraan stelt. De effecten op het watersysteem is één van de criteria waarop de alternatieven worden beoordeeld. Voor eventuele extra wensen zal overleg gevoerd moeten worden.
Het is gewenst om tijdig overleg te voeren met de betrokken partijen, onder meer waar het gaat om het (tijdelijk) uit gebruik nemen van gronden.	Met direct belanghebbenden wordt door middel van "keukentafelgesprekken" overleg gevoerd.



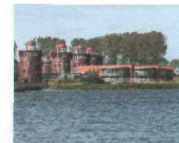
De inspreker wil graag op voorhand vernemen op welke wijze wordt omgegaan met de compensatie van het verlies van grasland op de locaties waar geen andere opties zijn dan het (binnendijks) versterken van de dijk in grond.	Het Vastgoedbeleid 2012 is het uitgangspunt in deze. Streven is om in onderling overleg met de eigenaar tot overeenstemming te komen. Hoe met grondeigendommen in dit project wordt omgegaan, wordt uiteindelijk beschreven in het Projectplan, niet in het MER.
De inspreker wijst op de mogelijkheid en verantwoordelijkheid van het waterschap om als zelfstandig bestuursorgaan een eigen afweging te maken als het gaat om het kiezen voor buitendijkse of binnendijkse versterking. De inspreker is van mening dat hierbij de aanwezigheid van Natura2000-gebied niet als zodanig als argument kan worden gebruikt, daar het met name om kwaliteit van de natuur gaat en er kwalitatief slechts geringe ingrepen worden gedaan bij buitendijkse versterking.	Een buitendijkse verzwarende zal in het MER nader worden onderzocht en afgewogen, waarbij de landbouwbelangen worden meegenomen. Om vergunning te verkrijgen voor de dijkversterking dient wel aan de eisen uit de natuurwetgeving en de Beleidslijn Grote Rivieren te worden voldaan.
Voor een viertal gebieden wil de inspreker nadrukkelijk de buitendijkse mogelijkheden aanbevelen: • Bij de Hoogezandse Buitendijk Oost gaat de voorkeur uit naar optie B, waarbij zo min mogelijk akkergrond verloren gaat. • De inspreker is van mening dat bij de Hoogezandse Buitendijk West een buitendijkse variant en andere oplossingen dan het versterken in grond moeten worden onderzocht. • Bij de Hoge Westerse Zomerpolderse Kade West dient de buitendijkse oplossing te worden onderzocht. Daarvoor zijn naar verwachting de kosten lager dan bij een binnendijkse oplossing, in verband met de windmolens die binnendijks aanwezig zijn. • Bij de Buitendijk te Zuid-Beijerland moet een buitendijkse oplossing worden onderzocht. Daarvoor zijn naar verwachting de kosten lager dan bij een binnendijkse oplossing.	De buitendijkse mogelijkheden zullen worden meegenomen in het MER. In het MER zal een afweging worden gemaakt tussen de verschillende alternatieven. Kosten is daarbij één van de criteria die beoordeeld wordt. In principe vindt een versterking plaats in grond, dit is goedkoper en duurzamer (toetsbaar en uitbreidbaar). Alleen op locaties waar maatwerk nodig is (bijv. bij bebouwing) wordt een constructieve maatregel overwogen. In het MER worden daarom voor de Hoogezandse Buitendijk alleen oplossingen in grond meegenomen.

Het advies van gemeente Korendijk is als volgt:

Korte inhoud	Reactie van het waterschap
De gemeente vraagt om voldoende aandacht te hebben voor het betrekken van volledige tracé van de genoemde fietsroute "Rondje Hoeksche Waard" dat is gelegen op of nabij de te versterken waterkering. Dit betreft ook het gedeelte tussen de Hitsertse Kade en de Haringvlietbrug.	Dit gedeelte van de fietsroute is geen onderdeel van het Provinciale Fietspadenplan 2012 - 2016. Hierdoor is er voor dit gedeelte geen financiële dekking en kan daardoor niet worden meegenomen binnen het dijkversterkingsproject. Zie ook de reactie op de zienswijze van Hoekschewaards Landschap over dit onderwerp.

Het advies van gemeente Cromstrijen is als volgt:

Korte inhoud	Reactie van het waterschap
De gemeente geeft aan dat er over het fietspad nog geen besluiten zijn genomen en de financiële middelen nog niet beschikbaar zijn. Het fietsplan is door provincie Zuid-Holland vastgesteld, maar is onderdeel van de categorie overprogrammering. Daarnaast is er geen bestuurlijke overeenstemming tussen gemeente, waterschap en provincie over de aanleg van het fietspad.	Zie hiervoor de reactie op de zienswijze van Hoekschewaards Landschap over dit onderwerp.
De exacte locatie van het fietspad is vooralsnog onbekend. De gemeente geeft de voorkeur aan een verbinding met het bestaande fietspad langs de Oosterse Bekade Gorzen en de Korte Boomweg, zodat een doorgaande fietsroute ontstaat. Als in een later stadium het fietspad wordt doorgetrokken vanaf de Korte Boomweg	Als het fietspad in het dijkversterkingsproject wordt meegenomen zal voor de locatie en eventuele te nemen veiligheidsmaatregelen van het fietspad een afweging in overleg met de betrokkenen gemaakt moeten worden.



waterschap
**Hollandse
Delta**

tot aan de leidingenstraat, dan kan de gemeente hiermee instemmen. Bij een fietspad over de leidingenstraat dienen adequate veiligheidsmaatregelen te worden getroffen.	
---	--

Het advies van gemeente Strijen is als volgt:	
Korte inhoud	Reactie van het waterschap
De gemeente verzoekt bij de oplossingsrichtingen aandacht te besteden aan de problematiek van het uittredende water uit de teen van de dijk aan de Sassedijk en aan de Buitendijk in het bebouwde gebied in Strijensas.	In het geotechnisch onderzoek, als basis voor het ontwerp van de maatregel, wordt extra aandacht besteed aan de genoemde problematiek. Het is mogelijk dat met de te nemen maatregelen voor de dijkversterking ook deze problematiek kan worden beperkt. Het oplossen van de problematiek van het uittredende water behoort niet expliciet tot de scope van het dijkversterkingsproject.
De gemeente verzoekt in het MER effecten in beeld te brengen van eventuele grondzettingen en grondwaterstromen ten gevolge van de dijkversterking.	De verandering in grondwaterkwantiteit en omvang zettingen worden in het MER onderzocht.
De gemeente wijst op de brug in Strijensas die geheel gerenoveerd is. Daarnaast wordt aandacht gevraagd voor een eventuele renovatie van de sluis te Strijensas.	De benodigde maatregelen voor de sluis te Strijensas worden nog onderzocht. Hierbij ligt de aandacht vooral op de veiligheidsaspecten.

Het advies van provincie Zuid-Holland is als volgt:	
Korte inhoud	Reactie van het waterschap
In de notitie wordt het streekplan genoemd, dit is echter niet meer vigerend. Voor de aspecten ruimtelijke ontwikkeling en ruimtelijke kwaliteit moet ook gekeken worden naar het provinciale ruimtelijke beleid zoals verwoord in de Provinciale Structuurvisie (pSV), de bijbehorende Verordening Ruimte en op de functiekaart en kwaliteitskaart bij de pSV. Wanneer over structuurvisie wordt gesproken, moet worden aangegeven of het om de provinciale dan wel regionale structuurvisie gaat.	In het MER wordt onder meer uitgegaan van de provinciale Structuurvisie en bijbehorende documenten. In het MER zal duidelijk worden aangegeven over welke structuurvisie wordt gesproken.
De provincie geeft diverse adviezen met betrekking tot Natura2000 en EHS: • De provincie verzoekt par. 3.3.2 van de notitie anders te verwoorden en doet een tekstvoorstel. Dit tekstvoorstel gaat in op de zes voormalige beschermde natuurmonumenten die in Natura2000-gebieden Hollands Diep en Haringvliet liggen. Het deel van het Natura2000-gebied waarin de voormalig beschermde natuurmonumenten liggen hebben, naast de instandhoudingdoelstellingen van Natura2000, ook nog aanvullende doelen die overeenkomen met de doelstellingen uit het van rechtswege vervallen besluit over natuurmonumenten. In het MER dient ook aandacht te zijn voor deze aanvullende doelen van de voormalig beschermde natuurmonumenten. • Bij beschermde natuurgebieden (par. 3.3.2.) moet naast natuurbeheertypen ook worden ingegaan op de instandhoudingdoelen van de Natura2000-gebieden. • In tabel 3.1 van de notitie ontbreekt het EHS-gebied Buttervlietpolder. • Het Natuurbeheerplan 2012 is inmiddels vastgesteld. Het ontwerp-Natuurbeheerplan 2013 gaat binnenkort ter inzage.	De genoemde opmerkingen worden meegenomen bij het opstellen van het MER.
Om het kappen van bomen langs primaire keringen nader te onderbouwen, moet expliciet worden genoemd dat de koppeling wordt gemaakt tussen bomenkap enerzijds en het	In het MER wordt aandacht besteed aan de onderbouwing van bomenkap langs primaire keringen. In het MER worden de effecten van de dijkversterking op de



waterschap
**Hollandse
Delta**

herstel van bomenrijen langs binnendijken anderzijds. Het is mogelijk dat vanuit de Boswet compensatie nodig is voor bomenkap. Dit moet in een landschapsplan worden uitgewerkt.	omgeving beschreven en de te nemen mitigerende of compenserende maatregelen.
De provincie verzoekt aandacht te besteden aan de uitgangspunten voor het gebied Hoeksche Waard zoals benoemd het Regioprofiel Cultuurhistorie Hoeksche Waard.	In het MER wordt het regioprofiel Cultuurhistorie Hoeksche Waard meegenomen.
De provincie geeft diverse adviezen met betrekking tot water(veiligheid): • Aan par. 2.1 moet worden toegevoegd dat waterkerende kunstwerken voor 100 jaar moeten meegaan. • In figuur 2.2 is moeilijk onderscheid te maken in de kleuren van de verschillende faalmechanismen. • In het kader van maatwerk moet ook worden gekeken naar kwelschermen als oplossing.	In het projectplan dijkversterking wordt ingegaan op de te hanteren planperiode voor waterkerende kunstwerken van (in principe) 100 jaar en de uit te voeren maatwerkoplossingen, bijvoorbeeld kwelschermen. Tevens zal daarin gekeken worden naar de opmaak van het rapport.
In het Uitvoeringsprogramma Fiets 2012-2016 is ter hoogte van Hoogezandse Buitendijk een traject opgenomen in de categorie overprogrammering.	Zie hiervoor de reactie op de zienswijze van Hoeksche Waards Landschap over dit onderwerp.
In het MER moet een Meest Milieuvriendelijk Alternatief worden toegevoegd.	Het dijkversterkingsproject valt onder de wetgeving van na 1 juli 2010. Dit betekent dat het MMA niet meer opgenomen hoeft te worden in het MER.
In figuur 7.1 van de notitie is het niet logisch dat het MER en ontwerpprojectplan gelijk oplopen, aangezien het projectplan een uitwerking is van het voorkeursalternatief uit het MER.	In deze figuur is aangegeven wanneer de producten gereed zijn en definitief worden opgeleverd. Het voorkeursalternatief, dat volgt uit de MER zal apart worden opgesteld en worden vastgesteld door het college van dijkgraaf en heemraden.
Het overzicht van beleidsplannen moet worden aangevuld. Het Streekplan is vervangen door de Provinciale Structuurvisie. Het Beleidsplan Groen, Water en Milieu, het Waterplan Zuid-Holland 2010-2015 en de Nota Wervelender moeten worden toegevoegd.	Dit zal in het MER worden meegenomen.
Aanbevolen wordt om een overzicht te geven van relevante wet- en regelgeving.	Dit zal ter overweging worden meegenomen. Aangegeven is dat het ontwerp moet voldoen aan wet- en regelgeving.

Het advies van de Commissie m.e.r.	
Korte inhoud	Reactie van het waterschap
Diverse adviezen, zie bijlage 1.	De Commissie m.e.r. heeft in haar advies bruikbare opmerkingen gemaakt voor het opstellen van het MER. Het advies wordt in zijn geheel overgenomen door het bevoegd gezag. Er is een aandachtspunt wat telefonisch met de Commissie m.e.r. is besproken (d.d. 13 juni 2012). Het betreft het advies om een formeel bewezen sterkteanalyse uit te voeren (zie paragraaf 2.1 onder Veiligheid). Uit het gesprek bleek dat hier dient te worden gelezen dat de Commissie m.e.r. adviseert <u>te overwegen</u> een formele bewezen sterkteanalyse uit te voeren. Het waterschap neemt deze interpretatie over.



waterschap
**Hollandse
Delta**

Bijlage 1: Advies van de Commissie m.e.r.

De Commissie heeft op 12 juni 2012 haar advies op de reikwijdte en het detailniveau van het MER voor Hoeksche Waard Zuid uitgebracht (kenmerk: I1204096).

Het uitgebrachte advies wordt hieronder integraal weergegeven.

1. Hoofdpunten van het MER

Het Waterschap Hollandse Delta stelt een projectplan op in het kader van de Waterwet voor de versterking van een aantal primaire waterkeringen¹ aan het Hollands Diep en het Haringvliet. De aanpassingen zijn noodzakelijk omdat de waterkeringen niet voldoen aan de wettelijke veiligheidsnormen. Voor de besluitvorming door het Waterschap over het projectplan wordt een procedure voor de milieueffectrapportage (m.e.r.) doorlopen.²

De Commissie voor de m.e.r. (hierna 'de Commissie')³ beschouwt de volgende punten als essentiële informatie in het milieueffectrapport (MER). Dat wil zeggen dat voor het meewegen van het milieubelang in de besluitvorming het MER in ieder geval onderstaande informatie moet bevatten:

- een beschrijving en onderbouwing van nut en noodzaak van het voornemen en van de ontwikkeling van de alternatieven en varianten per deeltraject;
- een beschrijving van de gevolgen van het voornemen voor de kenmerkende habitats en soorten van de Natura 2000-gebieden Haringvliet en Hollands Diep, de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), ecologische verbindingen en overige natuurwaarden in het studiegebied;
- een beschrijving, waar relevant, van de mitigerende maatregelen en compensatie voor natuur;
- een beschrijving van de gevolgen van de dijkversterkingen voor de landschappelijke en cultuurhistorische waarden;
- de mogelijkheden om de ruimtelijke kwaliteit te verbeteren en negatieve gevolgen te minimaliseren.

Besluitvormers en insprekers lezen in de eerste plaats de samenvatting van het MER. Daarom verdient dit onderdeel bijzondere aandacht. De samenvatting moet als zelfstandig document leesbaar zijn en een goede afspiegeling zijn van de inhoud van het MER. In de volgende hoofdstukken geeft de Commissie meer in detail weer welke informatie in het MER moet worden opgenomen. De Commissie bouwt in haar advies voort op de notitie reikwijdte en detailniveau (R&D). Dat wil zeggen dat in dit advies niet wordt ingegaan op de punten die naar de mening van de Commissie in de notitie R&D voldoende aan de orde komen.

2. Achtergrond en besluitvorming

2.1 Achtergrond, probleemstelling en doel

Delen van de primaire waterkeringen zijn afgekeurd omdat ze niet voldoen aan de criteria:

- macrostabiliteit van het binnentalud;
- macrostabiliteit van het buitentalud;
- opbarsten en piping⁴;
- microstabiliteit;
- stabiliteit en kwaliteit van de bekleding;
- kruinhoogte.

Daarom zijn de waterkeringen opgenomen in het hoogwaterbeschermingsprogramma van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu.

Doel van het voornemen is het versterken van de waterkeringen, zodat deze de eerstkomende 50 jaar voldoen aan de veiligheidseisen. Daarnaast wil het waterschap de ruimtelijke kwaliteit behouden en zo mogelijk verbeteren.



waterschap
**Hollandse
Delta**

Veiligheid

Onderbouw in het MER nut en noodzaak van het voornemen op basis van:

- de vigerende toetsvoorschriften⁵ en hydraulische randvoorwaarden;
- de, volgens huidige inzichten, geldende randvoorwaarden voor 2065.

Volgens het toetsrapport⁶ zijn er in 1966, voor afsluiting van het Haringvliet, waterstanden opgetreden die het huidige toetspeil ruimschoots overschrijden. Op basis van dit gegeven zijn enkele dijkstrekkingen die voor geotechnische faalmechanismen (zoals het verlies van macrostabiliteit binnenwaarts en opbarsten en piping) zijn afgekeurd wellicht toch goed te keuren. In dat geval is dijkversterking mogelijk onnodig om aan de wettelijke normen te voldoen. De Commissie adviseert om een formele bewezen sterkteanalyse uit te voeren om te bepalen of dit het geval is.⁷

Bepaal uit de hydraulische randvoorwaarden de bijbehorende ontwerpcriteria en toets op basis daarvan voor alle bezwijkmechanismen in welke mate de dijken in 2065 nog voldoen aan de gestelde veiligheidsnormen.⁸

Aanbevolen wordt om een duidelijk onderscheid te maken tussen de dijkstrekkingen die zijn afgekeurd in de toetsing en de dijkstrekkingen die naar verwachting afgekeurd zouden worden in de periode tot 2065. Zo wordt beter inzichtelijk waar/voor welke faalmechanismen momenteel sprake is van een overschrijding van de wettelijke normen en waar/voor welke faalmechanismen wordt 'meegekoppeld' om te zorgen dat de waterkering in een periode van 50 jaar niet nogmaals hoeft te worden aangepast.

Maak aan de hand van deze analyse een gemotiveerde keuze voor de te hanteren ontwerprandvoorwaarden en geef aan hoe hieruit de ontwerpeisen worden afgeleid. Geef daarbij duidelijk aan waar en in welke mate de onderdelen van de waterkeringen niet aan de eisen voldoen en maak duidelijk welke ingreep nodig is voor welk faalmechanisme.

Houd bij de evaluatie van de dijkversterkingsalternatieven rekening met hun uitbreidbaarheid/aanpasbaarheid. In verband met de nog te nemen Deltabeslissingen en mogelijke aanscherpingen van toetsvoorschriften op basis van nieuwe fysische inzichten bestaat er een kans dat de eisen aan de sterkte van de waterkeringen binnen de beoogde levensduur van de ontwerpen (50 jaar) nog zullen veranderen.

Ruimtelijke kwaliteit

In paragraaf 4.3 van de notitie R&D wordt ingegaan op de waarden van ruimtelijke kwaliteit en op de uitgangspunten en randvoorwaarden die voor het behoud en verbeteren van ruimtelijke kwaliteit worden gehanteerd. Ga in het MER, bijvoorbeeld aan de hand van een landschapsplan, in op de onderbouwing van de landschapskwaliteitskenmerken van beplanting langs waterkeringen.⁹

2.2 Beleidskader en te nemen besluiten

De consequenties van het relevante beleid en de wet- en regelgeving voor het voornemen dienen in het MER beschreven te worden. Het overzicht in hoofdstuk 8 van de notitie R&D geeft het relevante beleidskader goed weer. Besteed daarnaast ook aandacht aan:

- het (ontwerp)beheerplan Natura 2000 Deltawateren;
- de Provinciale Structuurvisie van de provincie Zuid-Holland (2009), inclusief bijbehorende functiekaart en kwaliteitkaart;
- Het Provinciaal Beleidsplan 2006-2010 Groen, Water en Milieu;
- De Provinciale Nota Wervelender (windenergie);
- Provinciaal Regioprofiel Cultuurhistorie Hoeksche Waard.

Geef een volledig en samenhangend beeld van de (vervolg)besluiten, vergunningen en ontheffingen die noodzakelijk zijn voor het uitvoeren van het voornemen en van de instanties die daarvoor bevoegd gezag zijn.



waterschap
**Hollandse
Delta**

3. Voorgenomen activiteit en alternatieven

3.1 Algemeen

Beschrijf de voorgenomen activiteit zo uitgebreid als nodig is om een goede effectbeschrijving mogelijk te maken. Geef in ieder geval inzicht in de activiteiten die plaatsvinden in de realisatiefase (aanleg/inrichting) en de eindsituatie (beheer, onderhoud en gebruik). Besteed aandacht aan de fasering en doorlooptijd van de uitvoering, de herkomst en aan- en afvoer van materiaal.

3.2 Alternatieven

In de notitie R&D is per dijktraject een overzicht gegeven van een of meerdere kansrijke oplossingsrichtingen. De basis daarvoor is een aantal principeoplossingen voor dijkversterking. Eén van de uitgangspunten is dat een binnendijkse versterking de voorkeur verdient boven een buitendijkse.¹⁰ De reden is de mogelijk negatieve invloed van een buitendijkse versterking op het veilig afvoeren van hoge rivierafvoeren.

De Commissie verwacht dat een dergelijke negatieve invloed nihil zal zijn gelet op de breedte van het Haringvliet en Hollands Diep en de hoogteligging van het voorland. Gelet daarop ziet de Commissie geen aanleiding om hier in het MER uitgebreid aandacht aan te besteden en/of dit aspect een plaats te geven bij de beoordeling van de alternatieven.

De Commissie adviseert de mogelijke uitvoering van een bewezen sterkteanalyse te betrekken bij de alternatieven ontwikkeling. Hierbij kan mogelijk een 0-plus alternatief voor deeltrajecten worden overwogen.

De Commissie adviseert om bij de alternatievenontwikkeling aandacht te besteden aan de kwaliteit van het landschappelijke beeld en de vormgeving en verschijningsvorm van de dijken¹¹ als één geheel, met aandacht voor de samenhang tussen de deeltrajecten die versterkt worden en de trajecten die ongemoeid blijven.

Onderbouw in het MER de keuze voor de alternatieve oplossingsrichtingen. Besteed hierbij aandacht aan de uitgangspunten cq. afwegingen voor landbouw, objecten (windmolens), binnendijks landschap en binnendijkse natuur.

3.3 Referentie

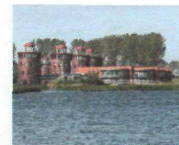
Beschrijf de bestaande toestand van het milieu in het studiegebied en de te verwachten milieutoestand als gevolg van de autonome ontwikkeling, als referentie voor de te verwachten milieueffecten. Daarbij wordt onder de 'autonome ontwikkeling' verstaan: de toekomstige ontwikkeling van het milieu, zonder dat de voorgenomen activiteit of één van de alternatieven wordt gerealiseerd. Ga bij deze beschrijving uit van ontwikkelingen van de huidige activiteiten in het studiegebied en van nieuwe activiteiten waarover reeds is besloten.

4. Bestaande milieusituatie en milieugevolgen

4.1 Algemeen

Om alternatieven goed te kunnen toetsen aan doelbereik en milieugevolgen adviseert de Commissie om de toetsingscriteria, waar mogelijk, kwantitatief en meetbaar te maken. Geef aan, waar relevant, welk gewicht aan criteria wordt toegekend bij de beoordeling van de alternatieven. Maak, indien mogelijk en relevant, onderscheid tussen tijdelijke en permanente effecten.

Onderbouw de keuze van rekenregels/-modellen en van de gegevens waarmee de effecten van het voornemen worden bepaald. Ga ook in op de onzekerheden in deze bepaling. Onderscheid daarbij onzekerheden in de kwaliteit van de gegevens (bron, ouderdom, betrouwbaarheid, e.d.) en in de gehanteerde rekenregels/-modellen (afleiding en bandbreedte van kritische parameterwaarden, modelkalibratie, e.d.). Vertaal dit zo mogelijk in een bandbreedte voor de genoemde gevolgen en geef aan wat dit betekent voor de vergelijking van de alternatieven.



waterschap
**Hollandse
Delta**

4.2 Bodem en water

De Commissie beveelt aan aandacht te besteden aan de zettingsgevoeligheid van de bodem, processen van natuurlijke bodemdaling en het optreden van zettingen (inclusief klink) hierin als gevolg van de maatregelen. Ga in op grondwaterstromen in het gebied en de gesignaleerde problematiek¹² met betrekking tot uittredend water uit de Sassedijk en Buitendijk in de bebouwde kom van Strijensas. Geef eventuele consequenties voor bodem en (grond)water aan voor het ontwerp en mogelijke gevolgen voor bebouwing.

4.3 Natuur

4.3.1 Algemeen

De Commissie vindt het belangrijk dat, los van de wet- en regelgeving, in het MER op hoofdlijnen een algemeen beeld wordt geschetst van de huidige situatie, autonome ontwikkeling en effecten op natuur in het studiegebied.

Geef in het MER aan welke kenmerkende habitats en soorten aanwezig zijn in het studiegebied, niet alleen in gebiedsdelen met beschermde status, maar ook daarbuiten, met name de binnendijs aanwezige natuurwaarden.

Motiveer de hierbij gemaakte keuzes voor deze habitats en soorten en het gekozen detailniveau. Geef op kaart de ligging van (beschermde) natuurgebieden (en hun begrenzing) en ecologische waarden binnen het studiegebied aan. Ga, waar relevant, in op ecologische functies en relaties van gebiedsdelen, natte en droge infrastructuurelementen als vaarten, laanbeplanting e.d. (bijv. in termen van broed-, foerageer-, rustgebied, migratie).¹³ Beschrijf de autonome ontwikkeling van de natuur in het gebied. Ga daarbij in op de relevantie van het kierbesluit (openzetten Haringvlietssluisen) als referentie. Ga daarna in op de ingreepeffectrelatie tussen de voorgenomen activiteit en de in het studiegebied aanwezige natuurwaarden. Geef daarbij aan voor welke dieren en planten aanzienlijke gevolgen te verwachten zijn, wat de aard van de gevolgen is en wat deze gevolgen voor de populaties betekenen.

Beschrijf mitigerende en/of compenserende maatregelen die eventuele aantasting kunnen beperken of voorkomen. Maak hierbij onderscheid tussen gevolgen en maatregelen in de realisatie- en in de gebruiksfase. Denk daarbij bijvoorbeeld aan fasering en de wijze van uitvoering van de werkzaamheden, maar ook aan de natuurwaarden van de dijklichamen zelf in relatie tot de gekozen grondsoort, de deklaag, het inzaaien en het eindbeheer daarvan.

4.3.2 Natura 2000-gebieden Haringvliet en Hollands Diep

Geef in het MER voor de Natura 2000-gebieden aan:

- de instandhoudingsdoelstellingen¹⁴ voor de verschillende soorten en habitats en of sprake is van een behoud- of verbeterdoelstelling;
- de actuele en verwachte oppervlakte en kwaliteit van habitattypen en leefgebieden voor soorten;
- de actuele en verwachte populatieomvang van de doelsoorten aan de hand van meerjarige trends.

In de notitie R&D staat helder omschreven op welke wijze de mogelijke effecten op Natura-2000 gebieden in beeld worden gebracht.

Onderzoek, indien van toepassing, in de Passende beoordeling of de zekerheid kan worden verkregen dat het project de natuurlijke kenmerken van het gebied niet aantast.¹⁵ Uit de wetgeving volgt dat een project of plan alleen doorgang kan vinden als de zekerheid wordt verkregen dat de natuurlijke kenmerken niet worden aangetast, of de zogenaamde ADC-toets¹⁶ met succes wordt doorlopen. Indien mitigatie niet toereikend is, zal in de ADC toets nader gekeken moeten worden naar alternatieve mogelijkheden en compensatie.

4.3.3 Soortenbescherming

Beschrijf welke door de Flora- en faunawet beschermde soorten te verwachten zijn in het plangebied, waar zij voorkomen en welk beschermingsregime voor de betreffende soort geldt. Besteed hierbij ook aandacht aan de eventuele betekenis van de bomen langs de dijk als habitat voor beschermde soorten, waarbij te denken valt aan vleermuizen, roofvogels, en de betekenis van het dijklichaam zelf voor en tijdens de aanleg. Ga in op de mogelijke gevolgen van het voornemen



waterschap
**Hollandse
Delta**

voor de beschermde soorten en bepaal daarbij of verbodsbepalingen overtreden kunnen worden, zoals het verbod op het verstoren van een vaste rust- of verblijfplaats tijdens de aanleg. Geef indien verbodsbepalingen overtreden kunnen worden aan welke invloed dit heeft op de staat van instandhouding van de betreffende soort. Beschrijf maatregelen die eventuele aantasting kunnen beperken of voorkomen, zoals het uitvoeren van werkzaamheden buiten kwetsbare perioden voor soorten. Maak aannemelijk dat voor het voornemen ontheffing in het kader van de Flora- en faunawet verleend kan worden.

4.4 Landschap, cultuurhistorie en recreatie

Geef een beschrijving van de landschappelijke en cultuurhistorische waarden in het studiegebied. Ga hierbij met name in op de waarde van de karakteristieke dijken in het gebied. Beschrijf hoe deze waarden door het voornemen zullen worden beïnvloed. Betrek hierbij het Regioprofiel Cultuurhistorie Hoeksche Waard van de Provincie Zuid-Holland.¹⁷

Bij het in beeld brengen van de archeologische waarden is van belang te onderkennen dat de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden in zeekelegebieden grote hiaten bevat waar het gaat om sporen van bewoning uit de periode vóór de laatmiddeleeuwse overstromingen. Besteed bij het ontwerp van de dijken en de verantwoording ervan aandacht aan:

- de landschapsarchitectonische vormgeving;¹⁸
- de aansluitingen tussen versterkte en niet-versterkte dijkgedeelten;¹⁹
- de relatie met beplanting: in hoeverre is het al of niet aanwezig zijn van bomenrijen kenmerkend voor bepaalde dijkvakken?

Besteed, naast de in de notitie R&D genoemde fietsroutes, aandacht aan de mogelijkheden voor de aanleg van recreatieve wandelroutes over delen van de dijk.

5. Overige aspecten

Voor de onderdelen 'vergelijking van alternatieven', 'leemten in milieuinformatie' en 'samenvatting van het MER' heeft de Commissie geen aanbevelingen naast de wettelijke voorschriften.

5.1 Onzekerheden en evaluatieprogramma

Houd bij de vergelijking van de alternatieven en bij de toetsing van de alternatieven aan (project-)doelen en wettelijke grenswaarden expliciet rekening met de onzekerheden in effectbepalingen.²⁰ Geef daarvoor in het MER inzicht in:²¹

- de waarschijnlijkheid dat effecten optreden, d.w.z. het realiteitsgehalte van de verschillende effectscenario's (best-case en worst-case);
- het belang van de onzekerheden in effectbepalingen voor de significantie van verschillen tussen alternatieven, en daarmee voor de vergelijking van alternatieven;
- op welke wijze en wanneer na realisering van het initiatief de daadwerkelijke effecten geëvalueerd worden en welke maatregelen 'achter de hand' beschikbaar zijn als (project) doelen en grenswaarden in de praktijk niet gehaald worden.

1. Het gaat om de volgende deeltrajecten:

- Strijensas (Sassedijk en Buitendijk, km 27,5-28,4);
- Buitendijk Strijensas (km 28,4-30,9);
- Hoogezandse Buitendijk (km 31,9-39,64);
- Hoge Westerse Zomerpolderse kade (km 41,3-42,6 en 43,0-43,65);
- Buitendijk Zuid-Beijerland (km 44,7-45,9).

2. In de notitie R&D is aangegeven dat in het MER een procedure van project-m.e.r. en plan-m.e.r. mogelijk wordt gecombineerd omdat mogelijk een Passende beoordeling nodig is en mogelijk wijziging van de bestemmingsplannen in de gemeenten Korendijk, Cromstrijen en Strijen noodzakelijk is.

3. De samenstelling van de werkgroep van de Commissie m.e.r., haar werkwijze en verdere projectgegevens staan in bijlage 1 van dit advies. Projectgegevens en bijbehorende stukken, voor zover digitaal beschikbaar, zijn ook te vinden via www.commissiemer.nl onder 'Advisering' of door in het zoekvak het projectnummer (2661) in te geven.

4. Bij piping ontstaat een doorgaande, ondergrondse holle ruimte (pipe of pijp) onder een waterkering, als gevolg van een zandmeevoerende wel. Dit kan leiden tot ondermijning van de dijk.

5. Voorschrift Toetsen op Veiligheid 2006 (VTV2006).

6. Waterschap De Groote Waard, 2004, Veiligheidstoetsing dijkkring 21, Hoeksche Waard pag. 11.

7. Het is overigens niet zo dat het feit dat er in het verleden hogere waterstanden dan het toetspeil zijn gekeerd, automatisch betekent dat de dijken dergelijke waterstanden veilig kunnen keren en dus voldoen



waterschap
**Hollandse
Delta**

aan de wettelijke normen. Dit is ondermeer afhankelijk van de geohydrologische situatie ten tijde van het in het verleden opgetreden hoogwater (bijv. wel/geen combinatie met zware regenval) en de vraag of er in het verleden opbarstsituaties en/of zandmeevoerende wellen zijn geconstateerd. Wanneer er in het verleden zandmeevoerende wellen zijn opgetreden, kan de weerstand tegen piping geleidelijk zijn afgenomen.

8. De Commissie adviseert om achtergronden van de toetsresultaten op te nemen in bijlagerapporten.

9. Zie ook reactie 2, waarin aandacht wordt gevraagd voor de koppeling van bomenkap en herstel van bomenrijen.

10. Dit uitgangspunt is gebaseerd op de Beleidslijn Grote Rivieren, zie pag. 38 notitie R&D.

11. Het gaat hierbij om het geheel van respectievelijk de Sassedijk, Buitendijk Strijensas, Hoogezandse Buitendijk Oost en West, Hoge Zomerpolderse Kade Oost en West en Buitendijk Zuid Beijerland

12. Zie zienswijze 8.

13. Zie ook zienswijze 1, waarin elementen hiervan worden beschreven.

14. Op dit moment lopen procedures om Natura 2000-gebieden (opnieuw) aan te wijzen. Hiervoor worden eerst ontwerp-aanwijzingsbesluiten genomen en vervolgens definitieve aanwijzingsbesluiten. In het MER kan uitgegaan worden van de concept-instandhoudingsdoelstellingen uit de ontwerp-aanwijzingsbesluiten. In de (concept)beheerplannen worden deze per gebied uitgewerkt in omvang, ruimte en tijd.

15. Uit de huidige lijn in de jurisprudentie volgt dat dit het geval is wanneer er wetenschappelijk gezien redelijkerwijs geen twijfel bestaat dat er geen schadelijke gevolgen voor de natuurlijke kenmerken zijn.

16. Dit houdt op grond van art. 19g en 19h van de Natuurbeschermingswet 1998 respectievelijk in:

- A: zijn er Alternatieve oplossingen voor een project of handeling? inclusief locatiealternatieven.
- D: zijn er Dwingende redenen van groot openbaar belang waarom het project toch gerealiseerd moet worden?
- C: welke Compenserende maatregelen worden getroffen om te waarborgen dat de algehele samenhang van Natura 2000 bewaard blijft?

17. Zie ook advies 10, waarin de plaats van het regioprofiel binnen het provinciaal cultuurhistorisch beleid wordt toegelicht.

18. In het bijzonder verdient dit aandacht op dijkvakken waar particuliere eigenaren zelf maatregelen uitvoeren.

19. Het verdient aanbeveling deze keuzen helder te visualiseren.

20. Effectbepalingen voor de toekomst zijn inherent onzeker. Het zijn veelal de best mogelijke benaderingen op basis van in de praktijk ontwikkelde en getoetste modellen. De onzekerheden in de uitkomsten van modellen moeten wel worden onderkend. Schijnzekerheden leveren immers ondoelmatige keuzes en maatregelen op. Effecten kunnen in werkelijkheid meevallen, dan zijn te veel maatregelen getroffen. Effecten kunnen tegenvallen, dan zijn te weinig maatregelen genomen.

21. Een factsheet op de website van de Commissie bevat meer informatie over het omgaan met onzekerheden in MER.

(http://docs1.eia.nl/mer/diversen/factsheet_19_omgaan_met_onzekerheden_in_mer_webversie.pdf)